

Journal iranian political sociology

Vol. 5, No.11, Bahman2023

<https://dx.doi.org/10.30510/psi.2022.317226.2863>

Cyberspace or cyberspace is a term that has been considered by criminologists and jurists in recent years, and at the same time with the creation of this space, crimes occur in it and using it. The legal fight against these crimes required the elimination of several important steps: First, the criminalization of criminal behavior, of course, criminalization without the invention and achievement of criminal responsibility is considered more or less incomplete, which is why the Iranian legislature in the Computer Crime Law on criminal responsibility Legal entities have emphasized and criminalized these individuals for the first time in Iranian law, so the issue of criminal liability and its scope in cybercrime law is of paramount importance, there are likely to be many questions related to the scope of liability. Individuals to be expressed in cyberspace, the Iranian legislature has dedicated the sixth chapter of the Cybercrime Law to the issue of criminal liability, and the change in the said law has led to the discovery and invention of criminal liability for legal entities in cyberspace.

بررسی و تحلیل مسئولیت کیفری ایران در جرایم سایبری

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۷/۲۴

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۶/۲۳

مهشید مهتابی^۱قباد کاظمی^۲مسعود قاسمی^۳

چکیده

فضای سایبر یا فضای مجازی اصطلاحی است که در چند سال اخیر از طرف جرم‌شناسان و حقوقدانان مورد عنایت قرار گرفته و همزمان با ایجاد این فضا جرایمی نیز در آن و با استفاده از آن رخ می‌دهد. مبارزه حقوقی با این جرایم مستلزم حذف چند گام مهم بود: نخست جرم‌انگاری رفتارهای مجرمانه بود، البته جرم‌انگاری بدون ابداع و دستیابی مسئولیت کیفری عملی کم و بیش ناتمام تلقی می‌شود، به همین علت بوده که قانونگذار ایران در قانون جرایم رایانه‌ای بر مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی تأکید ورزیده و مسئولیت کیفری این اشخاص را برای اولین بار در حقوق ایران به صراحت آورده است، پس موضوع مسئولیت کیفری و تحلیل گستره آن در حقوق جرایم رایانه‌ای از اهمیت فوق‌العادی برخوردار است، به احتمال زیاد سؤالات زیادی مرتبط با گستره مسئولیت افراد در فضای مجازی بیان شود، قانونگذار ایران فصل ششم از قانون جرایم رایانه‌ای را به موضوع مسئولیت کیفری مختص نموده و تغییری که قانون بیان شده سبب کشف و ابداع مسئولیت کیفری برای اشخاص حقوقی در فضای مجازی است.

واژگان کلیدی: فضای سایبری، جرایم سایبری، مسئولیت کیفری، مسئولیت

^۱ دانشجوی دوره دکتری، گروه حقوق، واحد کرمانشاه، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمانشاه، ایران^۲ گروه حقوق، واحد کرمانشاه، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمانشاه، ایران (نویسنده مسئول)^۳ گروه حقوق، واحد کرمانشاه، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمانشاه، ایران

در حال حاضر بهره‌گیری از وسایل جدید الکترونیک ارتباطی تحولات زیادی در همه قسمتهای زندگی انسان سبب شده است، روشن است عرصه حقوق جزاء نیز دچار تحولات بیشماری شده است، تاثیر مهمی که فناوری بر حقوق جزا گذاشته، تشکیل فرصتهای نوین وقوع جرم برای بزهکاران و در نتیجه افقهای دورودرزی از حمایت کیفری و شکل‌گیری مسئولیت کیفری است، جرایم گوناگونی احتمال دارد در فضای اینترنت ایجاد شود و در نتیجه مجرمین گوناگونی اقدام به وقوع جرم در فضای اینترنت مینمایند، نبود تعادل حقوق جزاء با این پدیدهها یعنی نبود جرم‌انگاری جرایمی که در فضای اینترنت شکل میگیرند، نبود وقوع مسئولیت برای بزهکارانی که از این فضا برای وقوع رفتارهای بزهکارانه خویش سودی ببرند و مطمئنا راه را برای وقوع جرایم فراوانی در فضای اینترنت و سایر مهیا خواهد نمود، پس باید گفت که توسعه تکنولوژی نباید مانع و در تقابل با جرایم را در حقوق جزا باشد، بنابراین مهمترین مسائلهای که در فرا روی نظامهای کیفری گوناگون می باشد احداث و قبول تغییرات همگام با مبارزه و مقابله با جرایم گوناگونی است که با بهره‌گیری از اینترنت و یا در محیط مجازی ایجاد شود، مبحث آگاهی مسئولیت کیفری برای مجرمینی که در این فضا اقدام به وقوع رفتارهای بزهکارانه مینمایند از مهمترین موضوعاتی می باشد که باید پس از جرمانگاری یک رفتار مورد عنایت قرار داد که در ادامه تحقیق خود این موضوع مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

ماهیت محیط‌سایبر:

کلمه سایبر از لغت یونانی سایبرنتیس معنای سکاندار یا راهنما گرفته شده است. سایبر پیشوندی است برای توصیف شخص، شی، فکر و یا فضایی که به دنیای کامپیوتر و اطلاعات مربوط است. فضای مجازی در واقع محیطی است، شامل شبکههای آنلاین کامپیوتری که در لحظه به مبادله اطلاعات با یکدیگر میپردازند. فضای سایبر به وسیله ابزارهای آن قابل درک و شناخت است ابزارهای فضای سایبر را میتوان به وسیلهی دو بعد ویژگی و گونه‌شناسی بررسی کرد. سایبر (Cyber) در زبان انگلیسی پیشوند و در زبان فارسی پسوندی بوده که به کلمات نو و امروزی پیوند میخورد تا به آنها مفهوم جدیدی دهد، به گونه‌ای که در ارتباط با فضای رایانه یا برخط (Online) باشد. در ترجمه فارسی این لغت معمولاً سه اصطلاح رایانه‌ای، سایبری و آنلاین به کار برده میشود؛ مثل دنیای مجازی آنلاین (Cyberspace)، بزههای سایبری (Cyber crime) یا پول رایانه‌ای (Cyber Cash). ترجمه‌های صورت گرفته از لفظ (Cyber) دقیق نیست هرچند گاهی لفظ مجازی به عنوان معادل آن گرفته میشود. اما چون سایبر بیانی از موضوعات واقعی و قابل مشاهده ولیکن ملموس نیست، نمیتواند بر لفظ مجاز که به موضوعات تخیلی اشاره دارد، اطلاق میشود (جلالی فراهانی -۹۷-۱۳۹۰) سایبر از کلمه سایبرنتیک (Cybernetics) مشتق شده است؛ که مطالعه مکانیزمهای مورد استفاده در کنترل و تنظیم سیستمهای درهم همچون انسان یا ماشین قلمداد میشود و اصطلاح فضای سایبر یا دنیای مجازی آنلاین واژه‌ای است که برای بار اول توسط ویلیام گیسوندررمانی در سال ۱۹۸۴ مورد استفاده قرار گرفت. از حیث اصطلاحی فضای سایبر به مجموعه محیط‌هایی همچون اینترنت گفته میشود که اشخاص در آنها به وسیله رایانه‌های مرتبط به هم، با یکدیگر وصل میشوند با این حال، وقتی بزرگی فضای سایبر به

گونه‌های است که با جهان کنونی برابری میکند و به‌عنوان دنیای جدید معرفی میشود، دارای ماهیت و بحث‌های پیرامونی فراوانی است. در مورد ماهیت فضای سایبر معیارهای مختلفی صورت گرفته که هر یک از منظر خاص به این اصطلاح نگریسته است. در مجموع میتوان گفت که تعاریف ارائه شده یا متضمن این هستند که نشان دهنده فضای سایبر در اصل جهان سایبر است که در عرض جهان فیزیکی مطرح شده است یا آنرا همچون منبعی برای تبادل اطلاعات دانستند و یا اینکه فضای سایبر را با دید سخت افزارانه نگریسته و آن را تشکیل یافته از اتصال بیشماری از رایانه‌ها و سامانه‌ها میدانند که در ادامه به این سه معیار اشاره می‌گردد:

الف: فضای سایبر به مثابه جهانی دیگر فضای سایبر و اثرهای افسانه‌های در داستانها اما واقعی در دنیای رایانه و اینترنت است اما این واقعیت داشتن، خود مجازی است و از اینرو، بکارگیری محیط سایبر برای محیط انتقال اطلاعات دیجیتالی از حیث ناملموس بودن بی شباهت به استعمال این واژه در داستانهای تخیلی و افسانه‌های نیست. برگرفتن عنوان فضای سایبر از داستانهای تخیلی خود شاید گواه بر این باشد که در تعریف فضای سایبر به جهانی دیگر اغراق شده و آنچنانکه شایسته بزرگنمایی و بلکه جهان نمایی بوده، در واقع نبوده است. با اینحال برخی از تعاریف گرایش به بهره‌گیری از این عنوان برای شناساندن یک دنیای جدید است. در یک تعریف گفته شده که محیط سایبر عبارت است از دنیایی جدید و خلق شده به وسیله شبکه‌های رایانه‌ای و در تعریف دیگر آمده که فضای سایبر عبارت است از محیط ساخته شده‌ی ذهنی، مصنوعی و مجازی یا فضای مفهومی که با کاربرد رایانه توسعه یافته است. (جاوید نیا - ۱۳۹۳) فضای سایبر اگر با فضای اذهان مقایسه شود، بزرگیهایش حتی از دنیای ما نیز برجسته‌تر و بیشتر است؛ زیرا همه آنچه را که نمیتوان دید و نمیتوان انجام داد ولی میتوان در ذهن تصور کرد، در فضای سایبر نمود مییابد.

پس گزارف نیست تا فضای سایبر را یک دنیای جدید یا دنیایی دیگر نامید. تعبیر فضای سایبر به دنیایی دیگر، صرفاً با ظهور اینترنت تبلور و شهرت یافته و گرنه فضای سایبر پیش از اینها نیز وجود داشته و در واقع رادیو و تلویزیون و پیشتر از همه اینها تلفن، جلوه‌هایی از ظهور دنیایی دیگر را به نمایش گذارده بودند. از اینروست که بروس استرلینگ معتقد است، فضای سایبر مکانی است که مکالمات تلفنی در آن اتفاق می‌افتد؛ نه در هیات تلفن و در ابزار پلاستیکی‌ای که بر روی میز نهاده شده است، و نه در تلفن طرف دیگر که در شهر دیگر آنرا به دست گرفته است. فضای سایبر مکانی بین تلفن هاست. مکانی مبهم که انسانهای زنده در آن همدیگر را ملاقات میکنند و باهم ارتباط برقرار میکنند اما خارج از آن قرار دارند. تعریف فضای سایبر به جهان جدید یا جهان دیگر صرفاً میتواند جنبه ادبی و در برخی موارد جنبه جرم‌شناختی داشته باشد تا با بیان بایسته‌ها و مقتضیات چنین فضای عنان گسیخته و پهناوری، بتوان درک صحیحی از علت وقوع جرم و شناخت مجرمین داشت و گرنه این تعریف از جهت حقوقی کمتر میتواند مورد توجه باشد و به راستی نیز ویژگیهای عینی و ملموس آنرا هویدا نمیسازد (حسن بیگی ۶۰-۱۳۸۹) هرچند در برخی از موضوعات مانند صلاحیت سایبری، ارزش حقوقی تعریف فضای سایبر نیز آشکار میشود؛ از اینرو، باید در جستجوی تعریفی دیگر بود سایبر، منابع اطلاعاتی است و بعید نیست که بتوان فضای سایبر را منبع اطلاعاتی دانست. در واقع اصطلاح جامعه اطلاعاتی بیشتر ناظر به این جنبه مهم از فضای سایبر است. که در قانون برنامه چهارم و ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران مدنظر بوده است؛ به نحویکه به ترتیب در ماده ۴۴ و ۴۶ از قوانین مذکور

برای استقرار جامعه اطلاعاتی وظایفی را برای دولت پیشبینی نموده است. تعریف فضای سایبر به منبع اطلاعاتی هرچند این مزیت را دارد که بر رکن اساسی این فضا یعنی اطلاعات انگشت میگذارد و اهمیت محتوای آن را نشان میدهد ولی باین حال منبع اطلاعاتی شمردن فضای سایبر بیشتر تأکید بر ایستایی آن است تا پویایی و قابلیت‌های فراوان آن؛ زیرا این معیار برای فضای سایبر، نشانگر آن است که این فضا بیشتر در مقام ذخیره‌سازی و نگهداری اطلاعات است؛ درحالی‌که این قابلیت را یک سامانه رایانه‌ای به تنهایی نیز دارد؛ به همین دلیل باید به قابلیت اصلی فضای سایبر که همانا تبادل اطلاعات در پرتو اتصالات عدیده است، اندیشید. پ: فضای سایبر به مثابه پیوندگاه سامانه‌های فضای سایبر چندان هم بی ارتباط با فضای بیرونی نیست و به اعتبار قرار داشتن سامانه‌های رایانه‌ای در مکان‌های مختلف است که فضای سایبر چهره جهانی پیدا کرده است. در واقع خشت اول فضای سایبر پراکندگی سامانه‌های رایانه‌ای و مخابراتی در همه کشورها و همه نقاط جهان است تا با اتصال آنها باهمدیگر، فضای سایبر نمود یابد. پس فضای سایبر از جهت ماهیت از پیوند چندین رایانه یا سامانه ارتباطی بنیاد گرفته است و بسیاری کوشیده‌اند از همین منظر به فضای سایبر بنگرند. بر این اساس در تعریف فضای سایبر گفته شده که همان محیط اینترنت است که رایانه‌ها و جامعه را به هم پیوند میدهد و محل پیوند همین فضا، به فضای سایبر تعبیر میشود.

پس فضای سایبر با توجه به ارزش وسیله اطلاعاتی یا همان اینترنت نامگذاری شده است. همچنین این دیدگاه وجود دارد که فضای سایبر اشاره به مکان مجازی دارد که با خاصیت الکترونیکی، مجموعه‌های از اطلاعات را از طریق اینترنت ارائه میدهد همچنین گفته شده که فضای سایبر، شبکه جهانی است که محل پیوند رایانه‌ها و سیستم‌های ارتباطی میباشد (باستانی ۳۴-۱۳۹۱) با توجه به بررسی معیارهای مختلف از تعریف فضای سایبر میتوان گفت که فضای سایبر، محیطی تشکیل یافته از سامانه‌ها و شبکه‌های ارتباطی متصل به هم است که قابلیت هر نوع رفتار متناسب با محیط مبادله داده، ذخیره و انتشار اطلاعات را دارد: ماهیت فنی بزبانه‌های سایبری پیشرفته‌های فنی و صنعتی، یک قاعده عام را پیشروی مینهد و آن اینکه هر فن یا صنعت جدید کارگشای بسیاری از مشکلات بشر است ولی در همان حال چالش‌هایی نیز به همراه دارد که برخی از این چالش‌ها جنبه انسانی داشته و از سوی ناقضان هنجارهای آن فن یا صنعت رخ میدهد. فضای سایبر نیز یک ابر نمونه فنی است که دارای اجزای مختلف بوده و هریک یا تمام این اجزا میتواند زمینه سوءاستفاده‌های بزهکاران سایبری گردد. فناوری اطلاعات خصوصاً اینترنت ابزاری قدرتمند برای بزهکاران است. آنچه ابتدا توسط وزارت دفاع آمریکا برای تقویت ارتش و بالا بردن قابلیت‌های تهاجمی ایجاد شده بود، اکنون برای همان مقاصد توسط بزهکاران استفاده میشود. تولیدات پیشرفته فناوری، قابلیت دستیابی گسترده و هزینه‌های کم، اینترنت را تبدیل به ابزاری کرده است که برای هر فردی قابل دسترسی است. این قابلیت دسترسی فزاینده به ارتباطات پیشرفته موجب شده است تا بزهکاران سایبری در رابطه با منابع، دیگر نیازی به حمایت دولتها نداشته باشند. (دزیانی ۷۳-۱۳۹۰) اینترنت در تمام نقاط جهان با یک مودم و یک رایانه قابل دسترسی است، اگرچه قابلیت دستیابی جهانی در بعضی مناطقی که تقریباً هیچ زیر ساختار ارتباطی ندارند، به نحو قابل توجهی متفاوت است. اینترنت ماهیتاً قلمرویی ایده‌آل برای فعالیت‌های مجرمانه سایبری است و مزیت‌های برجستهای را ارائه میکند از جمله: دسترسی آسان، نبودن یا حداقل بودن مقررات سانسور یا دیگر کنترل‌های حاکم، خیل عظیم و بالقوهای از

مخاطبین در سرتاسر جهان، ابهام هویت در ارتباطات، جریان سریع اطلاعات، ارتباطات تعاملی، کم هزینه بودن ایجاد و نگهداری حضور شبکه‌های و محیط چند رسانهای امکان ترکیب متن، تصویر، صوت و فیلم و امکان دانلود کردن فیلم، موسیقی، کتاب، پوستر و غیره توسط کاربران. فضای سایبر علاوه بر مطلوبیت‌هایی که برای مجرمین دارد، مخاطرات و محدودیتهایی را نیز برای اقدامات مجرمانه دارد که این امر بر تصمیم‌گیری برای حضور بیشتر در فضای سایبر تأثیرگذار بوده است. پس بخشی از تحقق اقدامات مجرمان سایبری، در گرو موقعیت فنی است؛ یعنی ارتکاب بزه سایبر، از طریق یا علیه امکانات فنی و پیچیده فضای سایبر، رخ میدهد. این پیچیدگیهای فنی فضای سایبر خود گواه آن است که میتواند بستر ایجاد بزهای سایبری را فراهم سازد. گاهی واقعیت فنی بزهای سایبری مبتنی بر وسیله است که بر اساس آن رایانه و مخابرات دو سامانه‌های هستند که میتوانند در خدمت هر اقدامی باشند و از جمله اقدامات بزهارانه و گاهی واقعیت فنی این پدیده مبتنی بر موضوع که همان اطلاعات و دادها، میباشد که بر اساس آن، اطلاعات، هسته و بنمایه رفتارهای بزهارانه در فضای سایبر و از یک دید، هدف و سیل آن خواهد بود. گاهی نیز واقعیت فنی بزهای سایبری بر پایه رفتارهای فنی و خاص است که در این میان هک و کرک از همه برجسته تر است.

مفهوم سایبر

در فرهنگ علوم اجتماعی گولدو کولب نیز سایبرنیتیک بدین گونه تعریف شده است: "سایبرنیتیک به مجموعه‌های از نظریه‌ها و پژوهشها اشاره میکند که توجه خود را به انسانها، ارگانسمهای دیگر ماشینها معطوف کرده‌اند.

کانون توجه نظریه‌ها و پژوهشهای یاد شده عبارت است: از: الف- خود نگه دار و خود کنترلی بودن

دستگاههای مکانیکی و ارگانیک از راه دستگاههای فرآیند باز خورد .

ب- پیام رسانی و تبادل اطلاعات در دستگاههای مکانیکی و اندامی. در مجموع میتوان گفت که سایبرنیتیک امروزه موضوعی میان رشته‌ای است و از آن در علوم بسیار متعددی مثل ریاضیات، الکترونیک، زیست‌شناسی، جامعه‌شناسی، روان‌شناسی، ارتباطات و غیره در جهت شناخت و مطالعه رفتارها، بازخوردها و پاسخ در هر سیستمی استفاده میشود. تا کنون نیز ترکیب‌هایی بی شمار و مشتقات متعددی از این کلمه ساخته شده که همگی پیوند سایبر را با خود به همراه دارند. یکی از این ترکیبات فضای مجازی یا همان فضای سایبرنیتیک است. فضای مجازی برای نخستین بار توسط ویلیام گیمسبون- نویسنده کانادایی رمانهای علمی- تخیلی- در سال ۱۹۸۲ مورد استفاده قرار گرفت. فضای مجازی برای گیسبون در حقیقت فضایی تخیلی است که از اتصال رایانه‌ای پدید آمده است که تمامی انسانها، ماشینها و منابع اطلاعاتی در جهان را به هم متصل کرده‌اند. این معنا به صورت تقریبی مشابه معنایی است که ما امروزه از کاربرد لفظ فضای مجازی در نظر داریم. کینزا فضای مجازی را برای مثال محیطی بر ساخته از اطلاعات نامرئی- اطلاعاتی که میتواند اشکال مختلفی به خود بگیرد- تعریف میکند. وی برای کمک به فهم این مفهوم سازی و ارائه یک تصویر خوب و مناسب از فضای مجازی به تعریف اجزای فضا از طریق اینترنت میپردازد.

فضای مجازی را میتوان برای توصیف تمام انواع اطلاعاتی موجود شده از طریق شبکه‌های رایانه‌ای به کار برد، در حقیقت فضای مجازی نوع متفاوتی از واقعیت مجازی و دیجیتالی است که توسط شبکه‌های رایانه‌ای هم پیوند تأمین میشود که با اندکی مسامحه میتوان آن را مترادف با شبکه جهانی اینترنت دانست. اندرسون

واقعیت مجازی را واقعیت خلق شده توسط رایانه میدانند، واقعیتی که از آن رو مجازی یا مصنوعی است که در دنیای واقعی محیط مادی، مکانی را اشغال نکرده و در اذهان کاربران در نتیجه تعامل با واسط الکترونیکی وجود دارد. واقعیت مجازی واقعیتی است که وجود فیزیکی نداشته توسط نرم افزار تولید میشود. فضای سایبر یا مجازی ترکیبی از دو مفهوم، مجزا است که در کنار هم مفهوم واحدی را خلق کرده‌اند، بنابراین بهتر است برای درک این مفهوم نخست این مفهوم واحد را شکسته و جزء به جزء بررسی کرده و سپس مجدداً آنها را در هم ادغام کنیم.

معنای محیط سایبر

یکی از حقوق مهم اشخاص حق دستیابی اطلاعات خصوصی و ارتباط این قبیل اطلاعات با افراد دیگر است، افراد در زندگی خود ناچار از بهره‌گیری یک سلسله روابط خصوصی، عمومی شغلی و خانوادگی بوده‌اند، ماهیت این تعاملات به گونه‌ای می‌باشد که از کسی پنهان نیست و دانستن آن اصولاً مشکلی ندارد، اما هر کس برای خود مسائل صددرد خصوصی داشته که شرط لازم آن محرمانه بودن و عدم افشای آن است، عدم افشای مسائل خصوصی و اطلاعات شخصی در اجتماعی به شکل حق ظاهر شده است و افراد موظف به رعایت آن می‌باشند، ورود به زندگی خصوصی افراد به هر نوعی از نظر اخلاقی زشت و از نظر قانون موجب مجازات می‌باشد امروزه پیشرفت تکنولوژی اطلاعات و وضعیت را موجب شده که بحث امنیت شخصی و اطلاعاتی افراد را بیش از هر برهه دیگری مورد تهدید قرار داده است، دانش کامپیوتر و تکنولوژی اطلاعات تنها سبب تهدید اطلاعات یا تصاویر خانوادگی اشخاص نمی‌شود، بلکه از این دانش احتمال دارد برای اشکال سایر موضوعات مورد عنایت قانونگذار نیز استفاده شود، به طور مثال دشنام و فحاشی از جریانه‌های همیشگی جوامع بوده و انگیزه وقوع آن از سوی اشخاص تحقیر دیگران از طریق بی‌ارزش نمودن ارزش فرهنگی آنها به حساب می‌آید (حسن بیگی ۹۲-۱۳۸۹) به موجب ماده ۳۲ قانون مطبوعات فحاشی نه تنها در تعاملات فردی مناسب نیست، بلکه از راه مطبوعات و رسانه‌های گروهی نیز نشانگر یک فرهنگ روبه نابودی است، به همین ترتیب افشاگری و برمال کردن نقاط اشکال دیگران از موارد دیگری می‌باشد که در هتک حیثیت افراد استفاده میشود و میتوان آن را از راه رایانه و سیستمهای شبکه اینترنت مرتکب شد، در همه این موارد بهره‌گیری از دانش تکنولوژی اطلاعات و اینترنت سبب آن میشود که ارزشهای مورد حمایت قانونگذار نقض شود، اما فضای سایبری یا مجازی چیست و چگونه ارتکاب این گونه جرایم را آسان میکند؟ تاکنون تعاریف گوناگونی از محیط مجازی بیان شده است. برخی از این تعاریف مفهوم محیط مجازی را محدود کرده و برخی دیگر آن را توسعه داده‌اند، با توجه به یکی از این تعاریف محیط سایبر به اطلاعات الکترونیکی قلمداد میشود که از طریق اینترنت انتقال داده میشود، البته تعاریف دیگر در پی آن هستند تا به بیان موارد جدایی محیط سایبری (۲۸: Gilbert ۲۰۰۳) از موضوعات مجازی و شبکه پرداخته شود و از دیدگاه آنها محیط مجازی مجموعه اطلاعاتی بوده که در رایانه ذخیره شده و از طریق اینترنت به یکدیگر مرتبط هستند (Wise ۲۰۰۲: ۷۰)، این در حالی است که شبکه یا نت دارای تعریف خاصی است، اینترنت مجموعه‌های وسیع از رایانه‌های موجود در شبکه‌های رایانه‌ای تمام جهان است که از راه خطوط ارتباطی به یکدیگر مرتبط شده و با استفاده از پروتکل‌های

معینی به انتقال اطلاعات میپردازند. همه رایانه‌های موجود در عرصه اینترنت اطلاعات زیادی در خود ذخیره نموده و در مجموع حجم گسترده‌ای از اطلاعات در اینترنت انباشته شده است. اطلاعات موجود در اینترنت به روشهای گوناگونی انباشته شده و در نتیجه با روشهای مختلفی قابل ارائه و انتقال هستند، صفحات وب یکی از روشهای به خصوص ذخیره و بیان اطلاعات در بین روشهای متعدد انباشته و ارائه اطلاعات در اینترنت هستند (پرت ۵: ۱۳۹۲). برخلاف روشهای قدیمی انباشته شدن و ارائه اطلاعات که اغلب اطلاعات را در متن انباشته و انتقال میکنند، صفحه وب یک صفحه گرافیکی انباشته شده اطلاعات است که بر اساس نظام فرارسانهای کار میکند. فرارسانه ترکیبی از فرامتن و چندرسانه است، اکنون اگر بگوییم جرایم سایبری ایجاد میشوند به این معنی است که بزهدکار با بهره‌گیری از رایانه یا هر وسیله دیگری که دسترسی به شبکه اینترنت را برای ایشان مقدور میسازد اقدام به ایجاد اشکال در اطلاعات موجود در محیط مجازی شده تا سودی برای خود ایجاد نماید، اکنون مفهوم این جرم میتوان از جرایم گوناگون باشد، میتواند دسترسی غیرقانونی باشد، چنانچه ماده یک قانون جرایم رایانه‌های آورده: هرکس به‌طور غیرقانونی به اطلاعات یا سیستمهای رایانه‌ای یا مخابراتی که به وسیله راهکار امنیتی حفاظت شده است دستیابی یابد، به حبس از نود و یک روز تا یک سال یا جزای نقدی از پنج تا بیست میلیون ریال یا هر دو مجازات محکوم شود.؛ میتواند جعل باشد، چنانچه ماده ۶ قانون فوق‌الذکر بیان داشته: هرکس به‌طور غیرقانونی مرتکب اعمال شود، جانی بوده و به حبس از یک تا پنج سال یا جزای نقدی از بیست تا یکصد میلیون ریال یا هر دو مجازات محکوم میشود: الف تحول اطلاعات قابل دسترسی یا شکل‌گیری یا وارد کردن متقلبانه دادهها، ب (تغییر اطلاعات یا نشانه‌های قابل دسترس در کارتهای حافظه یا قابل‌تحلیل در سیستمهای رایانه‌ای یا مخابراتی یا خیره‌سازی یا شکل‌گیری یا وارد کردن متقلبانه اطلاعات یا نشانه‌ها به آنها؛ یا میتواند جرم خلاف عفت عمومی باشد، چنانچه ماده ۱۵ قانون جرایم رایانه‌ای مقرر نموده است: هرکس باتوجه به سیستمهای رایانه‌ای یا مخابراتی یا حاملهای داده محتویات زشت را تولید، ارسال، منتشر، توزیع یا معامله کند یا به هدف ار سال یا انتشار یا تجارت تولید یا ذخیره یا نگهداری کند، به حبس از نود و دو روز تا دو سال یا جزای نقدی از پنج تا چهل میلیون ریال یا هر دو مجازات محکوم میشود؛ بنابراین باید گفت اکثر جرایم میتوانند در محیط سایبری ایجاد شده و نوع جرم در تعریف محیط سایبر یا جرایم سایبری موثر نبوده است.

تاریخچه شکل‌گیری جرایم سایبری

اولین کامپیوتر در سال ۱۳۹۸ در آمریکا اختراع شد. با پیشرفت تکنولوژی به مرور در ایجاد رایانه تحولاتی به وجود آمد، به اندازه‌ای که مفهوم نسلهای گوناگون رایانه برای نامیدن این تحولات مورد بهره‌گیری قرار گرفت، در حال حاضر ارتباط با کامپیوتر از طریق صوت و تصویر نیز میسر می‌باشد اطلاعات از همان زمان شکل‌گیری به صورت صحیح برای کامپیوتر ذخیره شده و در هنگام اضطرار، از طریق سیستمهای کامپیوتری مورد بهره‌گیری قرار میگیرد. بهره‌گیری از خیره‌سازی‌های نوری حافظه‌هایی با گنجایش کم و غیرقابل‌تصور ویژگی اساسی این نسل محسوب میشود. بهره‌گیری از هوش مصنوعی و قدرت تفکر و بهره‌برداری کامپیوتری، از دیگر ویژگیهای کامپیوترهای این نسل است، تغییرات فراوانی در ایجاد رایانه‌ها مسلماً به تغییرات فناوری نشده و تغییرات فرهنگی را نیز دارد، اما تغییرات فرهنگی چیست و چه تأثیری بر زندگی اجتماعی

انسان دارد و در آخر تأثیر آن بر حقوق کیفری جامعه چه خواهد بود؟ در یک اظهار نظر کلی میتوان گفت که جرایم رایانه همراه خود رایانه نامیده میشوند و با شروع بهره‌گیری از رایانه این جرایم نیز ایجاد شده، این تعریف با تعاریفی که طرفداران مکتب عدالت مطلق و تعریف جامعه‌شناختی جرم هر عملی است که نظم جامعه را دچار اشکال میکند (جرایم رایانه‌های همخوانی دارد، اما از دیدگاه حقوق جزا جرم کاری است که قانونگذار آن را جرم شناخته باشد، به عنوان مثال پس از مظنون شدن پلیس انگلستان به یک جوان ۳۳ ساله که با ارتباط با یک شرکت بزرگ رایانه‌های پیشنهاد نموده بود که در قبال گرفتن وجوهی، راهکار گرفتن اطلاعات سری از رایانه‌های سایر مراکز را به آنها یاد دهد و دستگیری وی به عنوان باجخواهی یک باند سرقت بینالمللی کشف شد، پس از تحقیقات به علاوه روشن شد که این جوان با سیستمی آشنا بوده که میتواند از رایانه‌های حساس نظامی و تجاری کشور اطلاعات به دست آورد، به علاوه این جوان با چند نهاد اطلاعاتی در آلمان و آمریکا همکاری داشته و به مدت چند سال اطلاعات را به صورت رمز با آنها تبادل کرده است، این جوان با بهره‌گیری از سیستم عقل رایانه‌های کیلفورد این توانایی را داشته که از سیستم‌های اطلاعاتی موجود در وزارت دفاع انگلستان و نیز ناسا اطلاعات زیادی به دست آورد. مسئله مهمی در رابطه با او این بود که عمل او با وجود تأثیر مهمی که بر بحث امنیت ملی انگلستان داشته در آن زمان جرم نبوده جوان مورد ذکر به راحتی از مجازات نجات پیدا کرد، از دیدگاه بین‌المللی امضای کنوانسیون جرایم رایانه‌های که به وسیله شورای اروپا در ۹ نوامبر ۲۰۰۲ انجام شد نخستین راه‌حلی در جهت مبارزه بین‌المللی قانونی با پدیده جرایم رایانه‌های بود (۱۹۹۸-۲۱) Fursenko، البته پیشینه قانونگذاری در عرصه داخلی در رابطه با جرایم رایانه‌های به مدت خیلی وقت پیش از سال ۲۰۰۲ برمیگردد در آمریکا که یکی از بانیان در این عرصه به حساب می‌آید میانسال‌های ۱۹۷۵ تا ۱۹۸۶ تعداد ۴۶ ایالت از ایالت این کشور قانون جرایم رایانه‌های را مورد قبول دارند، متن این قانون با متن پیشنهادی قانونگذار فدرال تطابق داشت (۲۱-۲۰۱۱ Devos در آخر در رابطه با پیشینه قانون گذاری در ایران در رابطه با جرایم رایانه‌های باید گفت پیشینه ایجاد قانون در کشورمان در رابطه با جرایم رایانه به سال‌های اخیر یعنی سال ۱۳۸۷ برمیگردد، کلیات علیه جرائم رایانه‌های در ۲۸ آبان ۱۳۸۸ ۱۷۶ رأی موافق، ۴ رأی مخالف و ۲ رأی ممتنع به تصویب رسید. پس از رفع اشکالاتی که شورای نگهبان در این قانون آمده بود.. در ۸ تیر ۱۳۸۸ قانون جرائم رایانه‌های به تصویب شورای نگهبان رسید در نهایت مسئله‌های که در این رابطه میتواند مورد عنایت قرار بگیرد موضوع تأثیر جرم‌انگاری جرایم رایانه از پیشرفت علم رایانه در کشورهای گوناگون است، همانطور که مشاهده شد جرم‌انگاری جرایم رایانه در ایالات متحده آمریکا که مهد ایجاد دانش رایانه است بسیار سریعتر از سایر مناطق جهان آغاز شده و به مرور برخی مناطق دیگر جهان مانند ایران را نیز متأثر خود کرد.

مفهوم مسئولیت کیفری

معنای مسئولیت کیفری تعریف بسیار گونانی بیان نموده است. یکی از نویسندگان حقوق جزای کشورمان به‌طور عام ضرورت شخصی به پاسخگویی در رابطه با تعرض به دیگران یا اشکال حقوقی که تحت عنوان حقوق آزادی‌های غربی و گاهی تحت عنوان حقوق حمایتی جمعی و در جهت دفاع از جامعه بیان میشود را مسئولیت کیفری تلقی کرده است (شامبیاتی ۹۰-۱۳۸۰) یکی دیگر از نویسندگان با توجه به تعریف لغوی

مسئولیت که به معنای الزام به انجام کار مفهومی شده مسئولیت را نوعی ملزم قلمداد کرده و براین باور است در قلمرو حقوق کیفری محتوای این ملزم گرفتن آثار و عواقب اعمال مجرمانه است به عبارت بهتر تحمل مجازات که در قوانین کیفری مستلزم افعال تحقیر آمیز بر نظام به حساب می آید البته مسئولیت کیفری را میتوان از دیدگاه دیگری نیز تعبیر نمود و آن نه ملزم به گرفتن آثار و نتایج افعال مجرمانه که مستحق و شایسته تحمل این نتایج است (خالقی ۱۳۹۲:۲۷). مسئولیت کیفری در فضای سایبر نیز به معنای گرفتن آثار ناشی از فعل مجرمانه فرد است که در محیط اینترنت سبب شده بنابراین مسئولیت در محیط سایبر مفهومی مستل از سایر موارد مسئولیت نداشته است. در رابطه با مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی نظرات گوناگونی ارائه شده است، برخی از نویسندگان درصدد حذف آن بوده اند. و برخی دیگر با بهره گیری به اینکه اشخاص حقوقی وجود واقعی داشته، جرم ارتكابی در برابر ایشان قابلیت استفاده دارد و در نهایت اینکه برخی مجازات را میتوان در تعامل این اشخاص مورد استفاده قرارداد براین باورند که اشخاص حقوقی مسئولیت کیفری دارند.

در ایران موارد متعددی میتوان بیان نمود که نشانگر علاقه قانونگذار ایران در قبول مسئولیت کیفری برای اشخاص حقوقی است، پس ماده ۷۷۱ قانون تجارت را به عنوان نخستین مرحله از قبول مسئولیت برای اشخاص حقوقی نام برد که به سبب آن مسئولیت تضامنی برای شرکتهای ثبت نشده و عملی تصور کرده است، متن ماده واحده در ارتباط با ضبط اموال متعلق به گروه دیگری که دیگر وجود خارجی ندارند (رحمدل ۱۳۹۲:۴۹) و در آخر میتوان به قانون جرایم رایانه‌ای توجه نمود که در این قانون مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی به روشنی مورد قبول بوده است.، از ماده دیدگاه تطبیقی ۴۱ کنوانسیون پالرمو که در تعامل با جرایم سازمان یافته فراملی به تایید کشورهای عضو رسیده است، در این رابطه بیان شده: هر دولت عضو، منطبق با اصول حقوقی خود، راهکار الزم جهت تعامل مسئولیت اشخاص حقوقی مشارکت کننده راوانی که یا تنجا در وقوع یک گروه مجرم سازمان یافته نیز در آنها دخیل است و نیز جرایم موضوع، ۵، ۳ و ۱۶ این کنوانسیون اتخاذ خواهد نمود. مسئولیت اشخاص حقوقی شامل کیفری، مدنی یا اداری می باشد. این مسئولیتها مسئولیت اشخاص حقیقی که سبب این جرایم شده‌اند، اشکالی وارد نمیکند در ژاپن تنها مدیران اشخاص حقوقی به نمایندگی از آن مسئول تلقی میشدند، از همان دوران نظام مسئولیت دوگانه یا ریویاتسوکایتی مسئولیت مشترک شخص حقوقی و مدیر را پذیرفت، مجازات اصلی قابل اعمال در نظام حقوقی این کشور در برابر اشخاص حقوقی جریمه بوده در حقوق جزای آمریکا به خاطر تنوع بیشتر حیات اجتماعی، شرکتهای بزرگ صنعتی و تجارتنی نمود و اهمیت مهمی کسب کردند؛ پس مسئولیت جزایی اشخاص حقوقی از همان آغاز پذیرفته شده است (گلدوزیان-۱۳۹۰: ۴۱). اما مسئولیت کیفری به عنوان یک مفهوم حقوقی چه تعاملی با سایر موارد مسئولیت دارد؟ پاسخ این سؤال باتوجه به بررسی مفهوم مسئولیت کیفری در کنار سایر موارد مسئولیت میسر می باشد.

الف- مسئولیت کیفری و مسئولیت مدنی مسئولیت شامل کیفری و مدنی، درصدد پاسخگویی شخص مسئول بوده و این پاسخگویی یا به دلیل تقصیر است یا به سبب ایجاد زیان، مخاطب پاسخ نیز یا جامعه بوده یا زیان دیده و هدف از آنها منع یا تنبیه شخص مسئول است یا به حالت اول بازگرداندن وضعیت زیان دیده. البته در نظامهای حقوقی گذشته، موارد و هدفهای بیان شده از هم جدا نمی شوند و مجازات فرد مسئول هم هدف مانعی داشت و هم موجب جبران خسارت (زندى ۱۳۹۳: ۹۶) و همین گذشته مشترک تنها نقطه مهمی در

مفاهیم مسئولیت مدنی و کیفری است، از اواخر قرن نوزدهم در اغلب نظامهای حقوقی مسئولیت کیفری و مدنی هم از لحاظ مقررات و هم از لحاظ اهداف و اصول از هم جدا شده اند (۱۷۳-۲۰۰۶، Colarik) این در حالی است که هدف حقوق مسئولیت مدنی حمایت از افراد در مقابل خسارت هایی است که احتمال دارد در تعاملات اجتماعی از افراد فعال متوجه آنها شود، علاوه بر این از جمعیت منبع مسئولیت نیز جرم نشت گرفته از قانون است و نمیتوان هر کار زشت و زیانبار را جرم شناخت، با توجه به اینکه در امور کیفری قیاس صحیح نیست و اصل قانونی بودن مجازاتها سبب حفظ حقوق فردی در برابر دولتهاست، اما در مسئولیت مدنی دادرسی الزامی نداشته که برای هر مسئولیت مبنای قانونی و شروطی به دست آورد علاوه، بر این قلمرو آن در مسئولیت نیز باهم متغیر می باشند، پاره ای از جرایم با اینکه مجازاتهای سنگین دارند به دلیل اینکه برای اشخاص خسارت را سبب نمی شوند با مسئولیت مدنی همراه نخواهند بود، به همین منوال شکل گریو احراز مسئولیت مدنی نیز به مفهوم وجود و ارتکاب یک جرم نخواهد بود. ب: مسئولیت کیفری و مسئولیت بین المللی به طرح ارائه ۸موجب ماده شده از طرف کمیسیون حقوق بین الملل در چارچوب مسئولیت بین المللی دولتها تخلف بین المللی یک دولت زمانی دیده میشود که فعل یا ترک فعل ایجاد کننده اقدام با توجه به حقوق بین الملل قابل انتساب به آن دولت باشد و موجب نقض یک تعهد بین المللی آن دولت باشد، بنابراین مسئولیت بین المللی تنها با شکل گیری دو شرط فوق قابل ایجاد است، بنابراین برای آنکه اقدام به خصوص به عنوان یک تخلف بین المللی قلمداد شود، باید نخست به دولت انتسابش داد و دومین شرط آن نیز این است که اقدام انتساب داده شده دولت باید موجب نقض یک تعهد بین المللی دولت باشد در مقابل، مسئولیت بین المللی دارای چند تفاوت فاحش با آن است. نخست اینکه برخلاف مسئولیت کیفری که معمولاً برای اشخاص حقیقی می باشد، مسئولیت بین المللی اساساً برای دولتها که جامعترین موجودیت حقوقی در عرصه حقوق بین الملل می باشند ایجاد میشود. از سویی دیگر، برای شکل گیری مسئولیت بین الملل کافی است رفتار یا تخلف دولت متغایر قواعد حقوق بین الملل باشد و الزاماً معاهدات موجود مسئولیت بین المللی برای دولتها نیستند. باید در نظر داشت موضوعی که در رابطه مسئولیت بین المللی دولت در سی سال گذشته بیش از هر چیز دیگری مورد بحث و درگیری قرار گرفته است، ارتکاب برخی اعمال غیرقانونی است که باید در قالبی غیر از اعمال ایجادکننده ایجاد کنند. مسئولیت بین المللی او جای گیرند، چنین اعمال غیرقانونی را جنایات بین المللی دولت نام می گذارند در واقع باید گفت که ویژگی جنایات بین گونه بین المللی است که اشخاص حقوقی علی الخصوص دولتها در انجام آنها متبحرترند، ولی اساسنامه دیوان کیفری بین الملل راه بزهکاری را بر این اشخاص بسته است و بر اساس رویکرد سنتی، تنها اشخاص حقیقی را مسئول دانسته است. به هر حال تفاوت مسئولیت کیفری و بین المللی در شخصی بودن می باشد که در این مواقع مسئول دانستن مسئولیت کیفری در قانون جرایم رایانه ای ایران قانون گذار ایران در قانون جرایم رایانه ای فصل پنجم از قانون را به موضوع مسئولیت کیفری مختص کرده، شاید بتوان گفت مهمترین تحولی که قانون فوق الذکر در تعامل با مسئولیت کیفری ایجاد نموده، شناسایی و شکل گیری مسئولیت کیفری برای اشخاص حقوقی است. ماده ۷۴۸ و ۷۴۹ قانون فوق الذکر در رابطه با مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی است. ماده ۷۴۸ مقرر میدارد در موارد زیر چنانچه جرایم رایانه ای به نام شخص حقوقی و در جهت سود و منافع آن سبب شود، شخص حقوقی دارای مسئولیت کیفری خواهد بود:

الف) هرگاه مدیر شخص حقوق سبب جرم رایانه ای شود؛ ب) هرگاه مدیر شخص حقوقی دستور ارتکاب جرم رایانه‌ای را دهد و جرم ایجاد شود ج) هرگاه یکی از کارمندان شخص حقوقی با آگاهی مدیر یا در اثر عدم نظارت وی سبب جرم رایانه‌ای شود؛ د) هرگاه همه یا قسمتی از عمل شخص حقوقی سبب وقوع جرم رایانه‌ای خاصی شود ماده ۷۴۹ نیز اشعار داشته: اشخاص حقوقی موضوع ماده فوق، با توجه به شرایط و اوضاع و زمان جرم ارتکاب یافته، میزان درآمد و نتایج حاصله از وقوع جرم، علاوه بر چهار تا شش برابر حداکثر جزای نقدی جرم ارتکابی، به ترتیب ذیل محکوم خواهند شد :

الف: چنانچه حداکثر مجازات زندان شدن آن جرم تا چهار سال حبس باشد، تعطیلی موقت شخصی حقوقی از دو تا نه ماه و در صورت تکرار جرم تعطیلی موقت شخص حقوق از دو تا پنج سال

ب: چنانچه حداکثر مجازات زندان آن جرم بیش از شش سال حبس باشد، تعطیلی موقت شخص حقوقی ازدو تا سه سال و در صورت تکرار جرم، شخص حقوقی اخراج و حذف می‌شود. در این رابطه ممکن است این سؤال مطرح شود که تأکید قانونگذار ایران بر بحث مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی چه مفهومی در پی دارد؟ و عواقب آن چیست؟ یکی از مهمترین سؤالاتی که ممکن است در این زمینه مطرح شود در واقع بحث تبیین و آگاهی مسئولیت کیفری برای اشخاص حقوقی و تأثیر آن بر مسئولیت افراد حقیقی است، آیا رویه قانونگذار ایران بر این بوده که اصل را بر مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی بیان کند؟ یا به دنبال از بین بردن مسئولیت کیفری اشخاص حقیقی در محیط سایبر بوده است؟ پاسخ مطمئناً منفی است، و با توجه به تبصره ۳ ماده ۷۷۴۸ مسئولیت کیفری شخص حقوقی مانع مجازات مرتکب نخواهد بود، بنابراین اینکه قانونگذار ماده نخست از مبحث پنجم قانون جرایم رایانه‌ای را به بحث مسئولیت کیفری مختص نموده، به معنای نادیده گرفتن مسئولیت کیفری اشخاص حقیقی نخواهد بود مسئله دیگری که باید در این مقوله مورد بررسی قرار بگیرد بحث تعادل مسئولیتها و تعامل مسئولیت کیفری اشخاص حقیقی و حقوقی است، همانطور که گفتیم تبصره دو ماده ۷۴۸ مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی سدراهی برای مجازات اشخاص حقیقی ندانسته، اما متن ماده فوق تا اندازه‌ای اغفال کننده است، زیرا عملاً صحبتی از تعامل دو مسئولیت با یکدیگر نشده است، به هر حال باید گفت تا زمانی که کسی مسئولیت نداشته باشد مجازات نمیشود، بنابراین متن تبصره فوق الذکر به معنای امکان وجود مسئولیت هم برای شخص حقوقی و اشخاص حقیقی عضو آن مجموعه می باشد. بحث تعامل میان مسئولیت اشخاص حقیقی و مسئولیت اشخاص حقوقی، به شیوه‌های ارتباط میان این دو نوع مسئولیت می‌پردازد، باید در نظر داشت که این دو مسئولیت از مشترکات از لحاظ پیشینه و ریشه برخوردارند، آنها بر اثر نقض جدی تعهداتی که به طور عام در برابر جامعه وجود دارند ایجاد میشوند (Gertz)، (۵۶-۲۰۰۲) در این موارد علل جزایی برای وقوع مجرم نخواهد داشت، مسئولیت جزایی را مسئولیت مرتکب جرمی از جرایم مصرح در قانون را بوده شخص مسبب به یکی از مجازاتهای مقرر در قانون متحمل میشود، متضرر از جرم در این موارد اجتماع است. به هر صورت علل رافع مسئولیت جزایی سبب سلب مسئولیت بزهکار را موجب میشود در این موارد با توجه به آنکه جرم به ایجاد شده است اما به واسطه وجود شرایطی در خود شخص بزهکار مجرم مسئولیت نداشته و در نتیجه مجازاتی ندارد، در رابطه با تفاوت ماهوی این علل با علل موجهه جرم باید گفت: عوامل و یا به شخصی و عمومی جنبه جزایی، مسئولیت رافع عبارتی خصوصی دارند، (شامبیاتی، ۱۳۸۰-۱۴۱)،

عوامل رافع مسئولیت جزایی همچون یک امر شخصی بوده که محدود به آن محصور به شخص مرتکب جرم است یعنی وجود آن سبب عدم مسئولیت جزایی مجرم می‌شود و در عدم مسئولیت جزایی شرکا و معاونین جرم اثری ندارد درحالی‌که علل مشروعیت نسبت به همه شرکت کنندگان در جرم قبلا اعمال شده یعنی مشروعیت آن شامل شرکا و معاونین جرم نمی‌شود از دیگر تمایزات این دو باید گفت که در علل رافع مسئولیت درواقع عنصر معنوی جرم حادث نشده و بدین ترتیب امبانی جرمی تحقق نیافته است درحالی‌که در علل موجهه جرم، جرم نشناختن عمل مجرمانه به علت رفع عنصر قانونی آن توسط متن دیگری از قانون است و در آخر از دیدگاه هدف شناسی باید گفت علل رافع مسئولیت مدنی مرتکب را رفع نمی‌کند زیرا هدف از تدوین قواعد مربوط به عوامل رافع مسئولیت جزایی برای حذف مسئولیت جزایی مرتکب جرم است. زیرا با توجه به اینکه اعمال مجازات که فرع بر اثبات مسئولیت جزایی است، به منظور حفظ نظم و دفاع اجتماعی است و باعث از بین رفتن مسئولیت مدنی مرتکب جرم نمی‌شود. درحالی‌که علل مشروطیت نه تنها موجب کاستن مسئولیت جزایی و مسئولیت مدنی مرتکب جرم می‌شود. یعنی عمل مجرمانه او را قانونی می‌سازد و باعث عدم مسئولیت جزایی و مدنی شرکا و معاونین جرم نیز می‌شود (خالقی - ۹۴-۱۳۹۲) قانونگذار ایران در قانون جرایم رایانه‌ای به عوامل رافع مسئولیت کیفری اشار ای نکرده بند ج ماده ۴۵ اشاره به دستور مدیر و نقش این اوامر در وقوع جرم دارد که درواقع به علل موجهه جرم اشاره نموده نه عوامل رافع مسئولیت کیفری، پس باید گفت عوامل رافع مسئولیت در محیط سایبری مطیع عوامل کلی رافع مسئولیت کیفری است، میتوان این عوامل را در موضوعاتی مانند کودکی، جنون، اجبار معنوی بیان کرد، بنابراین باید گفت که عوامل رافع مسئولیت در فضای سایبر همان عوامل کلی رافع مسئولیت جزایی بوده که اغلب در متون حقوق کیفری عمومی مورد کنکاش قرار می‌گیرند. قوانین دادرسی کیفری هر کشور، میزان رشد و پیشرفت آن جامعه در راه تحقق بخشیدن به حقوق و ارزشهای انسانی و حمایت از آنها را به همگان معرفی میکند.

دغدغه اصلی حقوق کیفری در مورد جرایم رایانه‌ای نیز در رابطه با آیین دادرسی بیشتر نمود پیدا میکند... معیار و اصول قانونی مسلط بر آیین دادرسی کیفری جرایم سایبر به ویژه در مرحله تحقیقات مقدماتی ضمن تبعیت از ضوابط عمومی حاکم بر فضای سنتی دارای قواعد به خصوصی بوده که در روند دادرسی به مفهوم عام باید رعایت شود. امروزه با کوچکتر و پیچیده‌تر شدن جهان به واسطه رشد روزافزون وسایل ارتباط جمعی - مانند اینترنت و ماهواره-، معادلات گذشته در تنظیم روابط بین کشورها تا حدود زیاد بهم خورده و جای خود را به معادلات جدید داده است. (ملکی، ۶۶-۱۳۹۲) همین وضعی ایجاب میکند که در جرائم سایبر نیز راهکارها ویژه برای شناسایی قواعد در پیش گرفته شود. صحنه‌های بین المللی، آرامش، امنیت و عدالت‌مندی آن امروزه بیش از گذشته موضعیت پیدا کرده و معادله درک موجودی فضا تقوق و امنی بین المللی و به رهبردار از آن برا نزدیکی فرهنگها، تمدنها و افزایش تمامیت سیاسی به نفع توده‌های مردم تغییر یافته است. حتی تایپ چند کلمه در فضای مجازی و اینترنتی قادر خواهد بود امنیت بین المللی را خدش‌هدار کند بنابراین شاخه‌های متنوع علوم جنایی همچون آیین دادرسی کیفری باید با نقش آفرینی به هنگام خود در این فضا و رسیدن به رسالت‌های کارکردی، امنیت پایدار را تا حد لزوم برای شهروندان جامعه جهانی مهیا کند.

تعاریف گوناگونی از آن ارائه داده‌اند. یکی از نویسندگان حقوق جزای کشورمان به‌طور کلی ملزم نمودن

شخص به پاسخگویی در قبال درگیری با دیگران دیگران یا نقض حقوقی که تحت مصداق حقوق آزادیهای غربی و گاه تحت عنوان حقوق حمایتی جمعی و در جهت دفاع از جامعه بیان میشود را مسئولیت کیفری تلقی نمود (شامبیاتی ۱۳۸۸: ۲۲). یکی دیگر از نویسندگان با توجه به تعریف لغوی مسئولیت که به معنای موظف بودن به انجام کار معنا شده مسئولیت را نوعی ملزم دانسته و معتقد است در حدود حقوق کیفری محتوای این التزام قبول آثار و عواقب افعال مجرمانه است، به عبارت دقیقتر قبول مجازات که در قوانین کیفری سزای افعال تحقیرآمیز بر نظام به شمار می آید (فتحی، ۱۳۸۳: ۷۴) مسئولیت کیفری را میتوان از دیدگاه دیگری نیز معنا نمود و آن نه ملزم ساختن به قبول آثار و عواقب اعمال مجرمانه که مستحق و سزاواری تحمل این عواقب است (رحمان بور ۱۳۹۲: ۱۲). مسئولیت کیفری در محیط سایبر نیز به معنای قبول آثار ناشی از فعل مجرمانه فرد است که در محیط اینترنت به سبب شده بنابراین مسئولیت در محیط سایبر مفهومی مستقل از سایر موارد مسئولیت ندارد. در تعامل با مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی نظرات مختلفی آمده است، برخی از نویسندگان درصدد حذف آن برآمدهاند و برخی دیگر با تاکید به اینکه اشخاص حقوقی وجود واقعی دارند، بزه ارتكابی در برابر ایشان قابلیت استناد دارد و در نهایت اینکه برخی کیفرها را میتوان در تعامل این اشخاص مورد استفاده قرارداد معتقدند که اشخاص حقوقی مسئولیت کیفری دارند. در ایران مثالهای زیادی دارد که بیانگر علاقه قانونگذار ایران در قبول مسئولیت کیفری برای اشخاص حقوقی است، شاید بتوان ماده ۲۲۱ قانون تجارت را به عنوان نخستین گام از قبول مسئولیت برای اشخاص حقوقی نام برد که به سبب آن مسئولیت تضامنی برای شرکتهای ثبت نشده و عملی میتوان در نظر گرفت، متن ماده واحده مربوط به ضبط اموال متعلق به گروه هایی که از بین میروند (رحمدل ۱۳۹۲: ۱۵) و در نهایت میتوان به قانون جرایم رایانهای رجوع نمود که در این قانون مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی به روشنی مورد پذیرش قرار گرفته است، از دیدگاه تطبیقی ماده ۱۱ کنوانسیون پارامو که در رابطه با جرایم سازمان یافته فراملی به تصویب کشورهای عضو رسیده است، در این رابطه مقرر داشته: ۱ هر دولت عضو، در انطباق با معیارهای حقوقی خود، راهکار لازم جهت برقراری مسئولیت اشخاص حقوقی مشارکتکننده در وقوع جنایات شدیدی که یک گروه مجرم سازمان یافته نیز در آنها دخالت دارد و نیز جرایم موضوع ۶، ۷، ۸ و ۳۲ این کنوانسیون اتخاذ خواهد نمود. مسئولیت اشخاص حقوقی میتواند کیفری، مدنی یا اداری باشد. این مسئولیتها، به مسئولیت کیفری اشخاص حقیقی که مرتکب این جرایم شدهاند، اشکالی وارد ندارد.

بررسی مسئولیت کیفری ایران در قالب جرایم سایبری

مقررات آیین دادرسی کیفری به دلیل تناقضات و خلأهای موجود در حمایت از بزه دیدگان سایبری، که مقرر میدارد: در موارد کمی که برای رسیدگی به جرایم رایانهای مقررات بخصوصی اشاره نکرده، موضوع تابع قانون آیین دادرسی کیفری است. گونهای سیاست جنایی دولتها در حمایت از بزه دیدگان اصولاً در سه حالت حمایت از بزه دیده، بلافاصله پس از وقوع جرم، در مرحله دادرسی و صدور حکم و در مرحله اجرای احکام و گرفتن ضرر و زیان وی میباشد

در قانون آیین دادرسی کیفری در نظم بخشیدن و رعایت آن حفظ حقوق بزه دیده و رعایت حقوق شهروندی

و مطابق قانون حفظ حقوق شهروندی مصوب تأکید فراوان میکند.

و در ماده این قانون اشاره میکند که شاکی میتواند جبران همه ضرر و زیانهای مادی و معنوی و منافع ممکن الحصول ناشی از جرم را پس از تعقیب متهم و تا قبل از اعلام پایان دادرسی درخواست کند و دادگاه موظف است ضمن صدور رأی کیفری در رابطه ضرر و زیان وارد به مدعی خصوصی، رأی لازم صادر نماید.

این قانون که حمایت از بزه دیده محجور بوده که در صورت دست یافتن یا عدم دسترسی به متهم.. و امکان یا اوضاع طرح شکایت و رسیدگی آن را ندارند، برای تعقیب کیفری متهمین بیان نموده است و این امر به جز مواد مذکور تأکید شده است و همچنین در زمان صدور دستور تعلیق تعقیب متهم در بند ب مقنن حفظ حقوق بزه دیده را مورد عنایت داشته است و بیان نموده که متهم مستلزم ارائه خدمات بر بزه‌دیده در جهت از بین بردن یا کاهش آثار زیانبار مادی یا معنوی نشات گرفته از جرم یا رضایت وی اقدام نماید.

در وظایف و اختیارات باز پرس در جهت حمایت از بزه دیده و خانواده وی در برابر تهدیدات، باز پرس را ملزم نموده دستورات لازم را به ضابطان دادگستری در حمایت از وی صادر نماید. در قانون مذکور و در ابتدای ذیل به عنوان اصل کلی مقرر شده است که متهم، بزه‌دیده، شاهد و سایر افراد مرتبط از حقوق خود در روند دادرسی مطلع شوند و شرایط و اصول رعایت و تضمین این حقوق مهیا شود. این امر مورد تأکید قرار گرفته است که باز پرس تصویر متهمان دستگیر شده به ارتکاب جرایم را برای اطلاع بزه دیدگان و طرح شکایت و یا طرح دعوی خصوصی توسط آنان منتشر نماید.

مقنن در حمایت از بزه دیدگان، ضابطه خاصی برای اطفال و زنان بزه‌دیده آورده که به موجب، بازجویی و تحقیق از زنان و افراد نابالغ در صورت لزوم ضابطان آموزش دیده و با رعایت موازین شرعی انجام دهند. در بند ب ماده ۴۶ ق ادک که در مقام مصادیق جرایم مشهود است، به قصد مانع شدن از پیشگیری و ادامه جرم و با هدف حمایت از بزه‌دیده اوضاعی را مهیا کرده است که ضابطان بتوانند در منزل بزه‌دیده وارد شده و حمایت لازم را کنند.

شاکی میتواند در تحقیقات مقدماتی حاضر شده و از اوراق پرونده کپی کند و یا پرونده را مطالعه نماید و از همه مهمتر اینکه چنانچه دست یابی به اطلاعات فردی بزه دیده از قبیل شماره تلفن و نشانی و.. احتمال خطر و تهدید جدی علیه تمامیت جسمانی و حیثیت بزه دیده را به همراه داشته باشد، مستلزم تدابیر لازم برای ممانعت از رسیدن به این اطلاعات از سوی باز پرس و دادگاه در مرحله رسیدگی می باشد. کما اینکه این امر در قانون آیین دادرسی کیفری به ضابطان نیز در جلوگیری افشای اطلاعات بزه دیده و شهود تأکید شده است. به پس در جهت حفظ حقوق بزه‌دیده در این قانون تأکید شده که باز پرس نمیتواند به بهانه آنکه متهم در دسترس نیست تحقیقات را متوقف نماید و همچنین در صورت درخواست تأمین خواسته در توقیف اموال متهم، باز پرس قرار تأمین خواسته را صادر نماید و در جمع آوری ادله شاکی و انجام تحقیقات و معاینه محلی و بازرسی و کارشناسی باز پرس دقت و توجه کافی در کسب ادله استنادی شاکی را داشته باشد و چنانچه شاکی از تخلف کارشناس متضرر گردد از کارشناس میتواند مطالبه جبران خسارت نماید. در صورتی که شاکی برای معرفی شهودش قادر به تأمین هزینه ایاب و ذهاب نبوده به دستور باز پرس هزینهها از محل اعتبارات قوه قضایه تأمین

جهت تضمین حقوق بزه‌دیده برای رفع ضرر و زیان، بازپرس پس از تفهیم اتهام، یکی از قرارهای تأمین یا نظارت قضایی در آن را برای متهم باید ارائه داد... باز پرس و دادستان پس از پایان تحقیقات، چنانچه بزه دیده به قرارهای نهایی صادره، مثل منع تعقیب یا موقوفی تعقیب و محکوم معترض باشد،

میتواند به دادگاه اعتراض کند تا چنانچه حقوق وی در این مرحله ضایع گردیده، مورد رسیدگی مجدد قرار گیرد.

مطابق قانون مذکور هرگاه دادگاه حضور و دفاع وکیل را برای شخص بزه‌دیده نبود و عدم تمکن مالی را ضروری بداند، برای وی وکیل با هزینه قوه قضاییه در نظر میگیرد.

در این قانون به توافقی بودن دادرسی تأکید شده برای بزه‌دیده‌ای که توانایی به تکلم زبان فارسی ندارد یا ناشناخت و دادگاه ملزم به دعوت مترجم رسمی مورد اعتماد میباشد این قانون که سرعت بخشیدن در دادرسی و صدور حکم است، قضات دادگاه کیفری را ملزم نموده تا پس از اعلام پایان دادرسی در همان جلسه اقدام به صدور رأی نماید.

از دیگر حقوق بزه دیده در روند دادرسی، موضوع احاله و عدم قبول دادرسی است. و مطابق با ق ادک، احاله پرونده موجب عسر و حرج شاکی یا مدعی خصوصی نمیشود.

لذا آنچه از حقوق حمایتی بزه دیده و همچنین اصول تضمین حقوق بزه‌دیده در مرحله روند صدور حکم استنباط میشود شامل: منطقی و قابل استناد بودن احکام، سرعت بخشیدن صدور حکم، صدور حکم ضرر و زیان در ضمن حکم کیفری درخواست اعسار و معافیت موقت از دادن هزینه دادرسی در شکایت کیفری و در دعوی ضرر و زیان نشأت گرفته از جرم، تشدید حکم مجازات بدوی، در مرحله تجدید نظر خواهی میباشد.

آیین دادرسی رسیدگی به جرایم رایانهای سایبری

آدک به صلاحیت دادگاههای ایران در رسیدگی به جرایم سایبری باتوجه به مبانی صلاحیت حمایتی، شخصی، سرزمینی و جهانی مشغول است. که بزه‌دیدگان م صرح در بندهای ب، پ، ج ماده میتوانند به دادگاههای ایران جهت رسیدگی به جرایم وقوع پیوسته رجوع نمایند، لذا صرفنظر از ایرادات و اشکالاتی که به این قسمت از آیین دادرسی جرایم رایانهای بیان است، آن است که مقنن در بند ب ماده ۴۶۶ صرفاً به جرایم رایانهای دربرگیرنده سوء استفاده از اشخاص کمتر از ۸۰ سال، شامل این است که بزه دیده یا مرتکب ایرانی یا غیر ایرانی در ایران پیدا شود، پرداخته است. درحالی که باید گفت تا با توجه به موارد صلاحیت جهانی محاکم در رسیدگی جرایم بین المللی مانند جرایم علیه بشریت، جنایات جنگی، نسل کشی و چنانچه جرایم رایانهای منتهی به جرایم بین المللی مذکور گردد مورد عنایت قرار میگیرد و فقط با توجه به یکی از موارد صلاحیت جهانی که اشخاص زیر ۱۸ سال است مورد قبول نباشد تا از این جهت امکان حمایت از بزه‌دیدگان سایبری در صورت وقوع جرایم بین المللی نیز مهیا گردد و آنچه در رابطه به صلاحیت دادگاههای ایران در رسیدگی به جرایم به دست می آید هم ایراد و سؤال می باشد. لذا چنانچه بزه دیدگان جرم ارتكابی از طریق شبکه های دارای دامنه مرتبه بالای کد کشور ایران وقوع یابد تبعه های کشورهای خارجی باشند معلوم نیست که نظر مقنن

و دادگاههای ایران در رسیدگی به شکایات بزه دیدگان سایبری ساکن در کشورهای دیگر چه می باشد. فرض اینکه از طریق شبکه های ایران جرمی اتفاق بیفتد که بزه دیدگان آن ده ها هزار نفر خارجی باشند آیا مقنن ایران علاقه ای به رسیدگی به این جرایم دارد یا خیر؟ که پاسخ این سؤال با توجه به رویه قضایی کشورمان از این جهت منفی می باشد.

اقدام حمایتی دیگر این قانون را میتوان حفظ داده های رایانه‌ای یا شبکه های رایانه‌ای و مخابراتی قلمداد نمود که شک قوی به شناسایی جرم یا شناسایی متهم یا ادله جرم وجود دارد که این حمایت از حمایت‌های تبعی از بزه دیدگان بیان میشود و برای تحقیق و دادرسی، مبرهن و واضح است از سوی مقام قضایی دستور حفاظت یا توقیف و تفتیش آنها صادر شود و چنانچه ضابطان قضایی، کارکنان دولت و یا اشخاصی که وظیفه حفاظت اطلاعات دارند جلوگیری یا آنها را افشا نماید با توجه به این قانون مستوجب مجازات میشوند این امر مبین آن است که مقنن در حفظ حقوق بزه دیده سایبری از جهت گردآوری و نگهداری ادله جرم و شناسایی مجرمین اهمیت ویژه ای قائل است. با توجه به قانون آیین دادرسی کیفری در مواردی که برای رسیدگی به جرایم رایانه‌ای مقررات به خصوصی از نظر آیین دادرسی نیآورده است میتوان گفت که سایر مقررات آ.د.ک در بیشتر موارد از جرایم رایانه‌ای که مقررات پیش بینی نشده است، مثل کشف جرم و تحقیقات مقدماتی به ضابطان دادگستری اختیارات بازپرس و دادستان، رسیدگی دادگاههای کیفری اعتراض آراء، اجرای احکام و که دارای اشکال و نامفهوم و مبهم است قابل اجرا و لازم الرعایه است. پس مقنن کشورمان در تهیه و تدوین قانون جرایم رایانه‌ای کشورمان توجه قابل توجهی به بزه دیدگان جرایم سایبری نداشته است.

جبران خسارت و شیوه های آن در رابطه به بزه دیده سایبری در مقررات کیفری ایران در قانون جرایم رایانه‌ای کشورمان در رابطه با به حمایت بزه دیدگان سایبری از جهت جبران خسارت وارده و راهکارهای آن موضوعی که به آن اشاره نشده است اما با توجه به اطلاق ماده ۴۳ قانون آیین دادرسی کیفری که مشخص کرده شاکی میتواند در صورت وقوع خسارت جبران ضرر و زیانهای مادی و معنوی و منافع ممکن الحصول منبث از جرم را درخواست نماید و در صورت وقوع زیان معنوی که در برگیرنده صدمات روحی، هتک حیثیت، اعتبار شخصی، خانوادگی و اجتماعی هست، دادگاه علاوه بر صدور حکم به جبران خسارت مالی میتواند متهم را از راه الزام به عذرخواهی و ثبت حکم در جرایم و مانند آن محکوم نماید.

از اشکالات و ابهامات قانون فعلی جرایم رایانه‌ای آن است که با توجه به اثرات و اهمیت فراوان فضای مجازی در زندگی روزمره اشخاص در دنیا لازم است تا مقنن کشورمان به منظور استیفای حقوق حقه شاکی و ممانعت و مقابله با جرایم ارتكابی در فضای مجازی، مصادیق و راهکارهایی جبران خسارت وارده را به خوبی تعیین و تبیین نماید. یکی از نکات مهم دیگر در جبران خسارت از بزه دیدگان فضای مجازی که باید در قانون جرایم رایانه‌ای توسط مقنن کشورمان مورد عنایت قرار گیرد موضوع حمایت دولت از اتباع بزه دیده خویش در صورت فقدان شناسایی متهمین میباشد که جبران خسارت وارده به بزه دیدگان از طریق راههای چون تأدیه خسارت به آنها از منابع مالی قانونی جایگزین پیش بینی شده در قانون باشد.

نکته دیگری که در حمایت از بزهدیدگان سایبری در قانون جرایم رایانه‌ای به آن پرداخته موضوع که بیان داشته تا قوه قضایه با توجه به لزوم شعبه یا شعبی از دادرها و دادگاههای کیفری یک و کیفری دو، اطفال و نوجوانان، نظامی و تجدید نظر را برای رسیدگی به جرایم رایانه‌ای مختص میشود و مقامات قضایی دادرها و دادگاهها، قضاتی که آشنایی کافی به امور رایانه دارند، انتخاب نمایند.

با توجه به فنی و نوظهور بودن جرم مذکور در فضای سایبری شایسته است تا در خصوص این بزه هم مانند سایر جرایم که مقنن عقیده به رسیدگی تخصصی آنها به لحاظ محاسن حاصله در محاکم قضایی کشورمان و سایر کشورها دارد، از قضاتی که دارای آگاهی و تخصص لازم در رسیدگی به جرایم سایبری را دارند در شعب تخصصی دادرها و دادگاهها استفاده نماید که این امر اولاً مستلزم فراهم آوردن تمهیدات لازم از حیث آموزش به قضات علاقمند به خدمت در این حوزه و ثانیاً اختصاص شعبی از دادرها یا دادگاههای کیفری یک و دو و نظامی و اطفال بر حسب درجههای مجازات ارتكابی در فضای سایبری رسیدگی نمایند م‌باشد که متأسفانه در کشورمان علیرغم فراهم شدن جنبه تقنینی این موضوع، تاکنون زمینه اجرایی آن فراهم نشده است که این امر یکی از ایرادات و اشکالات مهم به عملکرد دستگاه قضایی کشورمان است و بدیهی است که با اجرای مقررات این قانون زمینه مناسب و مؤثری در جهت حمایت از بزهدیدگان سایبری فراهم میگردد.

نتیجه گیری

استفاده از ابزارها و وسایل نوین ارتباطی خصوصا محیط سایبر و اینترنت، فرصتهای جدید برای ارتکاب جرم مجرمین به وجود آورده است، در همین راستا چنانچه حقوق کیفری در داخل هر جامعه‌ای نتواند با توجه به این این پیشرفتهای تغییر پیدا کند، تبعاً جرایم و بزهکاریهای زیادی به وجود می‌آید که بدون مجازات می‌ماند، شاید بتوان گفت که مهمترین ابزارهایی که برای مبارزه با جرایم نوین در برابر حقوق جزا وجود دارد. راهکارهایی مانند جرمانگاری، ایجاد و توسعه مسئولیت کیفری، استفاده از راهکارهای نوین حل اختلاف و مجازاتهای نو است، در رابطه با مسئولیت کیفری در جرایم سایبری قانونگذار ایران اقدام به توسعه و گسترش مسئولیت کیفری در برابر اشخاص حقوقی نموده است. تا قبل از تصویب قانون فوق‌الذکر بحث مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در قوانین کیفری ایران چندان مطرح نشده بود و قانون جرایم رایانه‌ای نخستین بار این موضوع یعنی مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی را مورد قبول قرارداد است، میدانیم بسیاری از جرایم رایانه‌ای معمولاً توسط اشخاص حقوقی واقع میشوند و این اقدام قانونگذار ایران در رابطه با ایجاد مسئولیت کیفری برای این اشخاص امری کاملاً مرسوم بوده و در واقع استفاده از ابزار گسترش مسئولیت کیفری برای مبارزه با جرایم جدید است، البته باید اذعان داشت که :

الف: مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی به معنای نبود مسئولیت اشخاص حقیقی نمی‌باشد
 ب: مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی سدره اعمال مجازات بر اشخاص حقیقی نمی‌باشد
 و در نهایت باید گفت در باب عوامل رافع مسئولیت کیفری در محیط سایبر این علل تابع عوامل کلی رافع مسئولیت میباشند، عواملی مانند کودکی و جنون از این موارد محسوب میشوند

منابع

منابع فارسی:

باستانی، برومند (۱۳۸۳). جرایم رایانه‌ای و اینترنتی. تهران: بهنامی.

جاویدنیا، جواد (۱۳۸۸). جرایم تجارت الکترونیک. تهران: انتشارات خرسندی.

۲- مقالات:

باستانی، برومند، (۱۳۹۱) جرائم کامپیوتری و اینترنتی، جلوهای نوین از بزهکاری، انتشارات بهنامی، چاپ دوم، تهران

پرت، جان (۱۳۹۲) عوامگرایی کیفری، بسترها، عوامل و آثار، برگردان هانیه هژبرالساداتی، نشر بنیاد حقوقی میزان، چاپ اول، زمستان.

رحمدل، منصور (۱۳۹۲) عدول از صلاحیت در امور کیفری، دایره المعارف علوم جنایی، نشر میزان، چاپ اول، ۱۳۹۲

جلالی فراهانی، امیرحسین (۱۳۹۰) (درآمدی بر آیین دادرسی کیفری جرائم سایبریچاپ اول، تهران، انتشارات خرسندی، ۱۳۹۰.

حسن بیگی، ابراهیم (۱۳۸۹) حقوق و امنیت در فضای سایبر، موسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بینالمللی ابرار معاصر، تهران.

زند، محمدرضا (۱۳۹۳) تحقیقات مقدماتی در جرائم سایبری، چاپ دوم، تهران، انتشارات جنگل ۱۳۹۳.

شامبیاتی، هوشنگ (۱۳۸۰) حقوق جزای عمومی، جلد اول، چاپ دهم، تهران، انتشارات مجد، ۱۳۸۰.

فتحی، محمود و صفایی، فرشاد (۱۳۸۳) انتقال دادهها و شبکههای رایانه‌ای، انتشارات نورپردازان، چاپ اول، ۱۳۸۳.

خالقی، ابوالفتح، میرزایمقدم، مرتضی (۱۳۹۲) (نقش کیفری بینالمللی در پرتو نظریه فعالیت مجرمانه مشترک، مجله پژوهشنامه حقوق کیفر دانشگاه گیلان، سال چهارم، شماره ۱ (پیاپی ۷)، بهار و تابستان ۱۳۹۲

ملکی، سعید، حاتمی، داود (۱۳۹۲) جنگ نرم و راهکارهای مقابله با آن با الهام از دیدگاه مقام معظم رهبری، نشریه مهندسی فرهنگی، سال هشتم، شماره ۷۶، تابستان ۱۳۹۲

۱. Fursenko, A and T Naftali, Soviet Intelligence And The Cuban Missile Crisis , Intelligence and The Cuban Missile Crisis , London, UK, ۱۹۹۸.
- ۲- Gertz, B, Breakdown: How America's Intelligence Failures Led to September ۱۱ Regnery Publishing, Inc., Washington, DC, ۲۰۰۲.
- Gilbert, J. L, The Most Secret War: Army Signals Intelligence In Vietnam ۳- ,Military History Office, US Army Intelligence And Security Command, Fort Belvoir, VA, ۲۰۰۳.
- ۴- Wise, A, "Spy: The Inside Story Of How The FBI's Robert Hanssen Betrayed America", Random House, New York, ۲۰۰۲.
-